

Z. Karvalics László: A könyv hét élete és hét érték-kisvilága

A Szabad Piac c. folyóirat 2023/1-es számának 39-52. oldalán megjelent tanulmány pontosított, bővített, frissített, képekkel gazdagabban illusztrált változata a Könyvkerék Webes látogatói számára

*„A könyv hosszú históriája és jövője elválaszthatatlanul összekapcsolódik”
(Simone Murray)*

A helyesírásellenőrző makacsul azt szeretné, hogy egybeírjam a könyv és a hét szavakat, mert a memóriájában a „könyvhét” kifejezést tárolja. A kiirthatatlan és zavaró kék aláhúzás miatti bosszúságot azonban elfújja a rácsodálkozás. Lám, még egy ostobán intelligens szoftver is visszatükröz valamit abból, hogy az elsődlegesen tartalomhordozó fizikai objektumként felfogott 'könyv' univerzuma jóval tágabb az ez idáig a világon kiadott 130-140 millió könyvcímnek és ezek sok milliárdnyi, még meg nem semmisült, polcokon pihenő és kézbe vehető könyvpéldányának a tárgyi világán. A könyv kizárólag egy összetett, sokdimenziós 'könyvkultúra', egy bonyolult 'könyves ökoszisztéma' részeként létezik¹, amely elválaszthatatlan

- a könyvek teremtésének, létrehozatalának emberi és intézményi háttérétől (szerzők, szerzői jog és jogászok, kiadók és kiadói szakemberek, fordítók, nyomdák és nyomdászok, tipográfusok, borítótervezők, illusztrátorok, könyvkötők – meg az ő képzésük, tudásvilágaik, szakmai szervezeteik, eszközeik, gépeik, eljárásaik, változatos szubkultúráik)
- a fogyasztási jószágá (árúvá) tett könyvtermék forgalomba hozásának infrastruktúrájától (könyvkereskedő cégek és dolgozók, könyvraktárak, könyvszállítás, könyvesboltok, antikváriumok és eladók, könyvtárak és könyvtárosok, az iskolákban könyvtáros-tanárok)
- a felhasználást segítő és kényelmesebbé, otthonosabbá tevő kiegészítő tárgyvilágtól (könyvespolc, könyvszekrény, könyvvitrin, könyvtámasz, könyvjelző, könyvdoboz, könyvdísz, újságtartó, kávéházi újságotartó, és ezek asztalos, iparművész és más előállítói és terjesztői)
- a könyvkulturális közösségektől és eseményvilágaiktól (könyvklubok, író-olvasó találkozók, könyvfesztiválok, könyves folyóiratok és szakújságírók, könyves csoportok, könyvtörténészek és olvasáskutatók, biblioterapeuták)

A „könyv jövőjéről” folytatott párbeszéd tehát önmagában értelmetlen², ahogy annak bizonyultak a könyv halálát, a közelgő biblio-apokalipszist profétáló jóvendölések is a múlt

¹ Ugyanezt Murray (2021,1) „dinamikus hálózatként” nevezi. „*Books are never simply viewed as objects in and of themselves, but are positioned within dynamic networks*”.

² Mi sem jellemzi jobban ennek a diskurzusnak a mihaszna mivoltát, mint a leggyakrabban elhangzó nosztalgikus argumentum: „*én még mindig szeretem a nyitott könyv illatát és később sem akarok lemondani róla*”. A menetrend-szerű elérékenyedés helyett inkább lássuk be, mennyire megtévesztő a könyves ökoszisztéma talán legjelentéktelenebb, sokadlagos fontosságú mozzanata felől közelíteni. Másrészt ott, ahol ez valóban tényleges keresletet jelent, a kínálat rögvest gazdagodni fog könyvillat-keltő piaci termékekkel. Az e-könyvek megjelenését követően került először elő a hiányzó illat kérdése. 2009-ben robbant a hír, hogy egy cég öt különböző illatban könyvszagú dezodort dobott piacra. Utóbb április elseji tréfának bizonyult, de az akció annyira sikeres volt, hogy később mégis

század kilencvenes éveitől (Murray (2021, 9). A könyv nagy túlélőképessége újlag felhívja a figyelmet arra, hogy még a teljes könyvkulturális erőter változásai sem vizsgálhatóak önmagukban. A lényegi átalakulások mögött mindig átfogó kulturális transzformációt kell keresünk, amely pedig elválaszthatatlan a folyamatosan újrendeződő társadalmi-gazdasági-technológiai-civilizációs mezőtől. A lényeg ugyanis nyilvánvalóan és közismert módon nem a könyv, mint fizikai objektum sorsa, hanem az, hogy miképpen ölthetnek a tér és az idő korlátainak leküzdése érdekében extraszomatikus testet az emberi elme működésének eredményeként megszülető és e működést támogató szellemi tartalomformák.³ A „hordozó” az adott tartalomformához igazodó funkciót leginkább szolgáló alakot ölt – majd változtatja meg ezt az alakot, ha a régi elavult és egy másik már jobban szolgál.

A nyomtatott könyv, amely egykor maga is a kéziratos másolással sokszorosított tartalmak kiszorítójaként született meg, ma sok hagyományos műfajában áll vesztesre a digitális szövegtér megjelenésével. Mégsem ejt senki könnyet a hatalmas, papírzabáló telefonkönyvekért⁴, a vastag menetrendekért⁵, a gyógyszerkönyvekért⁶ vagy a sokkötetes lexikonokért⁷. Az azokban foglalt tartalmak ma máshogy, máshonnan, sokkal egyszerűbben, anyagtakarékosabban és gyorsabban érhetőek el.

megjelent a piacon mind az öt illat, az új könyvtől a nagymama polcának dohos odorjáig. Ma pedig több tucat különböző könyvillat-tárgy kapható már, három termékosztályban: a léghfrissítő mellett parfümként és illatgyertyaként is. Minden nagy áruház kínálatában megtalálhatóak, a legtöbb fajtát az *Etsy* oldalán találjuk. Hitetlenkedők itt győződhetnek meg a lehetőségek elképesztő változatosságáról: <https://ebookfriendly.com/book-smell-perfumes-candles/> Aki hazai termékre vágyik, keresse a *Világok Lángja* kézműves gyertyaöntőinek az „Elvarázsolt Könyvtár” vagy a „Currently Reading” szójaviasz gyertyáit.

³ Minden népszerűsége (magyarul is megjelent 2022-ben) ellenére ezért tartom többszörös torzképnek François-Xavier Bellamy, a fiatal francia politikus könyvét, a *Kisemmizetteket. Kiinduló állítását.* (hogy t.i. a „könyvek olvasása eltűnőben van”) is számtalanszor megcáfolták már friss, nagymintás vizsgálatok (nagyon is sokat olvasnak a mai fiatalok, csak mást és máshogy), de fő tézise, hogy az olvasás kultúrájának vélt „eltűnéséért” a francia kulturális elit könyv- és olvasásellenessége volna a felelős, különösen félrevezető. A kulturális kínálat óriásira tágulása nem arról szól, hogy bárki programszerűen meg akarja fosztani az „ősök kultúrájától”, a „múlt örökségétől” az új nemzedékeket, valamiféle multikultúra jegyében. Minden olyan érték, amely jelentésteli lehet a 21. század első harmadában, ugyanúgy jelen van ebben a kulturális térben, választható (sőt minden korábbi időszakhoz képest könnyebben elérhető) formában. Szó sincs arról, hogy összeesküvés-szerűen bárki arra akarna rávenni bárkit, hogy utasítsa el az értékteli múltat a talmi jelen érdekében – az értékválasztások személyesek, amit pedig meg kell érteni, az az, hogy miképpen alakul át a különböző tartalom-és értékformák egymáshoz való viszonya.

⁴ Magyarországon 2017-ben még majdnem 60 ezer telefonkönyv készült, 2020-ban már 17 ezernél is kevesebb. Eközben sziget-szerűen még volt igény CD-s terjesztésű telefonkönyvre is, amelyek száma azonban e három év alatt 31 ezerről mindössze 2500-ra csökkent. Az utolsó nyomtatott (2022-es) telefonkönyv a Postamúzeumba került. A papír alapú, nyomtatott telefonkönyv 140 évet élt.

⁵ A MÁV 2017-ben nyomtatta ki az utolsó menetrendjét. Akkori felmérésük szerint a papír-alapú változatot már csak az utazók alig több, mint 1%-a használta.

⁶ Magyarországon ma már egyetlen nyomtatott gyógyszer-információs kiadvány jelenik meg, a PHARMINDEX Zsebkönyv, a korábbi könyv-formátumokat fokozatosan váltották fel a CD-s, majd az elektronikus változatok.

⁷ Érdekes, hogy már az Internet-korszak hajnalán látszott, hogy a lexikonforma az egyik legkitettebb könyves műfaj (Dombi, 1996). Az idő tájt még a Microsoft 1993-ban indult, végül 62 ezer szócikkig jutó Encarta enciklopédiája volt a kihívó, amely aztán a CD-ről gyorsan a digitális térbe költözött, hogy 2009-ben végleg leállítsák az egész programot. Akkorra ugyanis a 2001-ben indult Wikipedia már meghódította az online enciklopédia-piacot, elsősorban annak köszönhetően, hogy demokratizálta a szerzőséget. Az 1768 óta folyamatosan megjelenő *Encyclopedia Britannica* 2012-ben dobta be a

A könyves ökoszisztéma egyik pontjának megváltozása sem szükségszerűen alakítja át az összetett rendszer más pontjait. A dematerializálódás, az e-könyv megjelenése például a hagyományos kiadói munka minden lényeges elemét megőrizte, a szerkesztési, tördelési, kiadványtervezési, terjesztési stb. szakértelmek „átmentésével”, miközben ugyanez a változás számtalan új szereplőt teremtett, az elektronikus könyvruházaktól az online könyves közösségekig, blogokig.

Így újult meg minden esetben korábban is a könyvkultúra: a megváltozó rendszerméret és rendszerkörnyezet kiszorítja és a muzealizálódás felé tereli az ökoszisztéma egyes részeit, másokat átalakít, miközben új összetevőket plántál melléjük.

Ma muzealizálódnak a használaton kívülre került nyomdagépek, a szakkönyvtárak⁸, amelyek állománya már digitálisan is elérhető. Muzealizálódnak a könyvbútorok, amelyek ma már nem mindennapos részei a lakásoknak, gyűjtői darabokká lettek. S végül természetesen muzealizálódnak a könyvpéldányok is, a digitális platform forradalmától függetlenül is, a maguk természetes módján. Minden elavul, ami nem az elmúlt 30-40 évben jelent meg. A szépirodalomban újrakiadások és újrafordítások tüntetik el a polcokról a korábbi életmű-sorozatokat, a jogdíj-terminus lejártával vagy az örökösök engedélyével egyre több mű válik (ingyenesen) hozzáférhetővé elektronikusan. Az idő maga szelektál: szerzők kopnak ki, újak emelkednek fel. Nincs másképp a tudományos és ismeretterjesztő könyvtermésnél sem: ahogyan az egyes tudásvilágok bővülnek, a régi formában őrzött régi tartalom fokozatosan veszít érvényességéből. Az öröklési láncban a felmenők teljes falakat beborító polcrendszereiben tárolt könyvek a megváltozott olvasási és könyvhasználati szokások miatt inkább gond, mint öröm forrását jelentik, a másodlagos könyvpiac csak a ritka, nagy értékű és könnyen értékesíthető darabokra nyitott⁹.

törölközőt, és szüntette meg nyomtatott változatának kiadását. Kisebb, specializált szaklexikonok azonban mai napig képesek megőrizni hagyományos formájukat. De ez a hídfőállás sem tartható sokáig, mert az új felhasználók nehezen „szoknak vissza” a digitális felületekről a könyvre. A Tinta Kiadó által gondozott nagy magyar szinonimaszótár például sok kiadást megért, sikeres terméknek bizonyult még a huszonegyedik század elején is – hogy aztán 2021. december 1-től szabadon elérhetővé váljon online formában is.

⁸ A könyvkultúra bölcsőiből, a kéziratok és kódexek előállításából, gyűjtőiből és sokszorosítóiból így lettek korábban könyvmúzeumokká a szerzetesi könyvtárak, hogy az újkor végére ez a sors várjon az arisztokraták magánkönyvtáira is.

⁹ Az egy külön elemzésre érne meg, hogyan alakult át az antikvár könyvpiac a digitalizálódás következtében. Nehéz megmondani, hogy az új egyensúlynak mi a mérlege. Mind az eladói-kereskedői oldalt, mind a vásárlói oldalt is egyszerre értek ugyanis pozitív és negatív hatások. A vevő számára kedvező, hogy célzottabban tud keresni, előjegyezni, nagyobb eséllyel juthat hozzá keresett kincsekhez – igaz, sokkal drágábban, mint korábban, a belépős-belelapozgatós „jó vételek” világa eltűnt. A kereskedők, ha vannak fenntartható raktárkapacitásaik, magasabb áron tudják akár hosszú évekig is tárolni a rendszerekbe felvitt könyveket, várva, hogy végre megérkezzen „a” Vevő, aki pont ezt keresi – emiatt nem kell jelképes áron polcon tartani őket, hátha valaki véletlenül meglátja és megkívánja. Eközben azonban sokkal több munka van az értékesítéssel, hiszen egyesével kell rekordokat készíteni, metaadatokat (főleg: állapotadat-leírást) adni, így felfelé tolodott az a kritikus értékűszög, ami alatt már nem éri meg foglalkozni eladásra kínált állományokkal. Ezt a rést tudja részben betölteni a Könyvszekerek néven elhíresült, színre lépését követően több ágra szakadt kezdeményezés: a Könyvszolgálat Kulturális Egyesület által életre hívott Könyvmentők program (https://www.facebook.com/konyvmentok/?locale=hu_HU) vagy a Mozgó Könyvek (<https://mozgokonyvek.hu/>), amelyek ingyen vagy alacsony összegű vásárlással vesznek át és árulnak jelképes vagy alacsony áron. Sok tízezer könyvpéldány megmentése köszönhető az Fővárosi Közterületfenntartó Vállalat (FKF) Szemléletformáló és Újrahasználati Központjainak. Itt a hulladékudvarok mellett kialakított hatalmas könyvraktárakban 100 Ft-os darabáron értékesítenek könyveket. Könyvespolc-programjukban pedig „választékos minigyűjteményeket” állítanak össze

A muzealizálódás azonban önmagában nem jelent értékvesztést vagy értékpusztulást, mert a nagyszámú őrzési helyen előforduló, alkalmanként kevés őrzési egység helyett néhány őrzőhelyen tárolt nagy mennyiségű állományok jönnek létre.¹⁰ Az egykor sűrűn használt könyvek és folyóiratok iránt már elvétve ébred érdeklődés – ezt pedig bőven kiszolgálják a kialakuló intézményi és magán-őrzőhelyek¹¹.

Mekkora fájdalom, mekkora veszteség, ha az otthonokból és a megszűnő, megszüntetett vagy apasztásba menekülő könyvtárakból¹² tömegével tűnik el és semmisül meg a korábbi könyvkultúra-korszak sok tízmillió egyedi könyvpéldánya? Milyen típusaik, miért és milyen sorsra érdemesek?

Ebben a tanulmányban ezekre a kérdésekre keresem a választ. Ehhez kiindulásképp érdemes áttekinteni, hogy akár egyetlen könyvpéldányban is hányfajta értékforma testesül meg.

A könyvpéldányokban testet öltő hét értékforma

Kétség sem férhet hozzá, hogy az alapvető értékforma, a könyv értékszerkezetének primus inter pares-e a *funkció*, ami egyáltalán értelmet ad a „könyvvé tételnek”. A számtalan különböző tartalomforma, amely a rögzítés és sokszorosítás révén cserélhetővé, megoszthatóvá, fogyaszthatóvá válik, a lehetséges műfajoktól és a potenciális felhasználóktól függően pedig különböző funkcióosztályokba rendeződik. Emiatt mondhatjuk azt is, hogy a

nagy forgalmú fővárosi helyszíneken (<https://www.fkf.hu/konyvespolc-projekt>), ahonnan el is lehet vinni és ki is lehet tenni könyveket.

¹⁰ A nyomtatott és részben elavult állomány megmentésének, a hely felszabadításának innovatív módszere a *kollaboratív raktározásnak* (Resource-in-Common, RIC) nevezett megoldás. Sok könyvtár hoz létre egy közös külső raktárat, amelybe úgy adják be a könyveket, hogy amiből már van legalább egy példány, azt egyetlen könyvtár sem fogja a továbbiakban őrizni. Az egyik pionír, a University of Texas 2012-ben indult, később külső partnerek számára is megnyitott projektje (Joint Library Facility, JLF) lassan megtölti a 3 millió darabra (!) tervezett raktár felét, de mindez azt jelenti, hogy tucatnál több könyvtárban szabadult fel ennél nagyobb mennyiségű könyv (ami rögtön el is kezdte keresni a helyét

¹¹ Amelyek persze nem kevés nehézséggel küzdenek. A rendkívül súlyos és nehezen mozgatható nyomdagépek gyűjtői kevés segítséget kapnak masináik elhelyezéséhez, szakszerű gondozásához. A könyvek szerelmesei állandó helygondokkal küzdenek, az őrzőhelyek fenntartása, fűtése sem könnyű.

¹² Amikor ezeket a sorokat írom, épp egy bezárt miskolci művelődési ház (az újdíósgyőri Bartók Béla) megszűnő könyvtárának 38 ezer (!) könyvét és valamennyi könyvespolcát árulják, 800 ezer (!) forintért, mert az egymillió ajánlatra nem mozdult meg senki. Az 1958-ban megyei szakszervezeti könyvtárként létrehozott szombathelyi gyűjtemény – sok, pillanatok alatt felszámolt egykori szakszervezeti könyvtárral szemben – úgy tudott túlélni, hogy 1991-ben néhány fenntartó nélkül maradt intézmény országos hatókörű egyesületet alapított, és ennek a helyi tagjaként, Siker Könyvtár néven folytatta tevékenységét, az önkormányzat támogatásával, 2003-tól alapítványi formában. A fenntartóváltás az állami támogatás elmaradását hozta el 2023-ban, s ez a népszerű könyvtár végét jelentette, 65 év után. A könyvtárosok nem tudtak máshoz folyamodni, ők is a könyvek és a börtörök végkiárusításával próbálkoztak. <https://www.savariaforum.hu/rovat/elutasitott-palyazat-65-ev-utan-vegkiarusitas-a-siker-konyvtarban>. Milyen jó volna ilyen esetben is más utat találni: átmeneti tárolási kapacitást, hogy olyanok, akik épp könyvtárat teremtenének vagy leégett könyvtárukat pótolnák, egyszerre kaphassanak segítséget. (Mint például a szlovákiai Zétényben, ahol 2020 áprilisában pusztultak el a magyar könyvek, és a tervezett 5000 darab helyett novemberre már 9000 darab gyűlt össze náluk. <https://vasarnap.com/aktualis/oriasi-siker-9000-konyv-kerul-a-leegett-zetenyi-konyvtarba>

kérdés mindig a funkció, a tartalom sorsa, és soha nem az aktuális fizikai/formai manifesztációé.

Minden további értékforma már a könyv (még pontosabban: az anyagi világ részévé tett könyvpéldányok) fizikai testéhez, materiális valóságához kötődik.

Tartalomérték

A funkció – *a tartalomérték* – ellentmondásosan viselkedik. A „piac” folyamatosan szelektál, a példányszámokkal és a kiadásokkal vagy épp a digitális hozzáféréssel szakadatlanul előtérbe helyez szerzőket, műveket, műfajokat, miközben – kereslet híján – a polcokról és a kiadói tervekből számúzi az „elavultat”. Csakhogy így számos olyan tartalom kerül – Lance Fletcher (2023) szavaival – az „olvasási komfortzónán” kívül, amellyel radikálisan csökken a véletlen találkozás esélye. Mivel nincs a polcon, nem lehet véletlenül kézbevenni. Nincs digitalizálva, tehát keresőszóval sem lehet rábukkanni. Így ezeknek a könyveknek a „felfedezésértékük”, valamilyen kontextusban jelentéstelivé válásuk okán nagyon magas lehet a tartalomértékük. Ám mivel nem tudjuk előre, ki, miben, milyen újraélesztésre érdemes tartalomra bukkan, az elavult, régi könyvek mindegyik példánya potenciálisan esélyes erre a szerepre – az értékvesztés veszélyét elkerülendő ezért mindegyiket érdemes valamelyik sajátossága (szerzője, tárgya, kora, kiadója, stb.) mentén akár több gyűjteménybe is besorolni.

Vagyonérték

A legkönnyebben mérhető érték a *vagyonérték*. Nem szükségszerűen esik egybe a forgalmi értékkel, de kétségkívül a piac „árazza be” az egyes darabokat. Az értékképző elem a példány ritkaságának és az adott tartalom iránt megnyilvánuló gyűjtői érdeklődésnek egyfajta szorzata, amit a régiség hatványoz. Az árban pedig nemcsak az előállítási és a kiadáskori értékek testesülnek meg, hanem a megőrzéshez, megóváshoz kapcsolódók is. Szerencsés helyzetben vannak azok a könyvek, amelyek rendelkeznek vagyonértékkel: ezek esetében ugyanis – a kézről kézre vándorlás ellenére is – folyamatosan biztosított a megfelelő gondozás, jó esetben a hozzáférhetőség, nem kell a fizikai megsemmisüléstől tartani¹³. S noha a vagyonérték általában összekapcsolódik a tartalommal, ami miatt megvásárlásra érdemesül az adott példány, akár el is szakadhat attól, és bizonyos könyvek esetében a tartalomtól függetlenül klasszikus befektetési-tezaurálási objektummá válhat (mint a festmény, az arany vagy az érme).

Állományérték

Az *állományérték* ellentmondásosabban viselkedik. A tematikus könyvgyűjteményekben ugyanis további értékformák testesülnek meg.¹⁴ Az egykori állományépítő(k) kitartása,

¹³ Az ismerethiány, az értéktudat hiánya, a hozzá nem értés természetesen bármikor veszélyforrássá léphet elő. Sőt, paradox módon a sok értékhordozó egy fizikai helyen történő őrzése magasabb kockázati szintet jelent, hiszen a pusztulás esélye is hatványozott. Egy, kettő, három ismert helyen tárolt egyedi példány tehát még nem garancia az adott kiadás túlélési esélyének maximalizálásához – ahhoz további, minél több, földrajzilag és fenntartói szempontból diverzifikált őrzőhely szükséges. Ez a veszély a már muzealizálódott állományokra különösképp leselkedik, ezek pusztulása sok esetben unikumpéldányok megsemmisülésével jár. (Gondoljunk csak az alcsútdobozi kastély könyvtárának világháborús felgyújtásakor eléggő 30 ezer kötetnyi botanikai ritkaságra).

¹⁴ Az állomány-érték speciális esete a sorozat-érték: minél teljesebb egy sorozat, annál nagyobb az állomány-és vagyonértéke is. Jellemző, hogy a megszállott sorozatgyűjtők a sorozat egyes darabjainak

szakmai tudása, a tematikai gazdagság elérésének, egyre több, összetartozó kiadvány megszerzésének, utaztatásának, köttetésének, egymás mellé rendezésének, esetleg feldolgozásának, metaadatolásának sok-sok mozzanata. Alacsonyabb állományértéke van a tipikus, heterogén, „művelt értelmiségi sok minden iránt érzékeny” típusú¹⁵, és jóval magasabb a tudás vagy a könyvkultúra periférikusabb területeit megcélzó gyűjteményeknek¹⁶. Ez utóbbiak a gyűjtő halálával vagy még életükben inkább törekszenek valamilyen intézménybe tagozódásra, felajánlasként vagy vásárlással.¹⁷

Különösen tanulságos a Szabad Európa Rádió egykori kutatóintézeti könyvtárának és a Selye-gyűjteménynek, két, külföldről Magyarországra irányított jelentős könyvgyűjtemény sorsa. Egyikben sem testesült meg már funkcionális érték (állományuk javarészt elavult) nem képviseltek komoly vagyoneértéket, de mindkettő jelentős állományértékkel bírt. Mintaszerűen járt el az OSA (Open Society Archive), amely teljes egészében átvette az egykori, soknyelvű állományt. Ami érdemes volt rá, betagozta saját Archívumába és a Közép-Európai Egyetem Könyvtárába. A magyar nyelvű állományt elajándékozták a bukaresti Magyar Intézetnek, amelynek a könyvtárát a Ceausescu-érában megsemmisítették. A végleges selejtezés előtt még bárki szabadon vihetett el példányokat, a már senkinek nem kellő darabokból pedig művészeti alkotások, installációk, bútorok, szobrok készültek.

Szabályos rémtörténeté alakult viszont az egykor 1 millió darabból álló, elsősorban a stresszkutatással kapcsolatos könyvet és tanulmányt tartalmazó Selye-hagyaték Magyarországnak ajándékozása egy közvetítő alapítványon keresztül. A végül 42 kamionnyi állományt Szentés városa fogadta be sok huzavona után, hogy a felhalmozódó adósságok miatt a szomorújáték végén hulladékhasznosítók számára árverezzék el az egészet (Legát, 1999, Újszászi, 2009, Ring, 2015).

Az effajta állományokban rejlő érték megőrzésének az adott tematika köré építhető szakmai, turisztikai és más fejlesztési lehetőségek adnak értelmet – abban az esetben, ha egyébként kihasználatlan vagy használaton kívüli ingatlan alkalmassá tehető a tárolásra, az alacsonnyá tett fenntartási költség pedig biztosítható. Az állomány jellegétől függően ez lehet állami, önkormányzati vagy akár közösségi-civil vállalat is.

esetében a funkcionális értékkel nem törődnek, számukra a teljesség és befejezettség érzése a gyűjtői cél.

¹⁵ Kivéve, ha a gyűjtő maga olyan különlegesen neves, értékes közéleti, művészeti vagy tudományos szereplő, akinek a könyvtárát egyben tartani és látogathatóvá tenni kulturális „misszió”. Így került az evangélikus egyházhoz Esterházy Péter és Gitta tizenötezer kötetre rügő könyvtára 2021-ben, Tandori Dezső és felesége közel hatezeröttszáz kötete az Apor Vilmos Katolikus Főiskolához ugyanabban az évben. Hasonlóképp került az évek alatt a Borsodi, a Nemeskürty, a Hankiss, a Hernádi és legújabban a Simon-Puskás féle családi könyvtár a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének kezelésébe.

¹⁶ Ilyen például Antonia Burrows angol nyelvű, de már magyar szekciókkal is gyarapodó feminista tematikus gyűjteménye, a nyilvános Közkincs Könyvtár a budapesti Rákóczi úton.

<https://www.facebook.com/kozkinckonyvtar/> Az állomány történetét ismerteti Varga (2019).

¹⁷ Ez történt például a Fajsi Károly (1911-2004) által összegyűjtött csodálatos állománnyal, a világ egyik legnagyobb eszperantó gyűjteményével – amely 2004-ben szerencsére az Országos Idegennyelvű Könyvtár kezelésébe került, egyben is maradt, s azóta is gyarapszik. Mindez persze, ahogy korábban említettük, nem ok arra, hogy ne lenne értelme kisebb kollektívák építésére is vállalkozni máshol – ahogy például a Mezőhegyesi Önkéntes Pont teszi civil kezdeményezésként, akik Esperanto-Teko könyv- és folyóirat-gyűjteményük bővítéséhez várnak folyamatosan adományokat. A Pápai Jókai Mór Városi Könyvtárban így születhetett meg 2020-ban a Minikönyv-tár, Tari József pécsi gyűjtő anyagának átvételével. Dienes Gedeon egyedülálló tánc történeti gyűjteményéhez így jutott hozzá a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

Esztétikai érték

Az *esztétikai érték* azonosításához sem csak egyetlen ösvényt kell bejárni. A méret, az arányok, a választott színek, az elrendezés és a tipográfia esztétikai élmény forrásává tehet bármilyen, igényes könyvet, amelynek kézbevétele minden alkalommal örömforrás (s amit a szakma pedig díjakkal, elismerésekkel jutalmaz). A magas művészi minőséget képviselő illusztrációk sokszorosított műalkotásnak tekinthetők, akár csak a borítók (mint például Fajó János híres grafikái a Gyorsuló idő sorozat kötetein¹⁸).

1. kép

Fajó János fénymásolt borítóképeinek óriásmontázsa Gróf Ferenc kiállításán

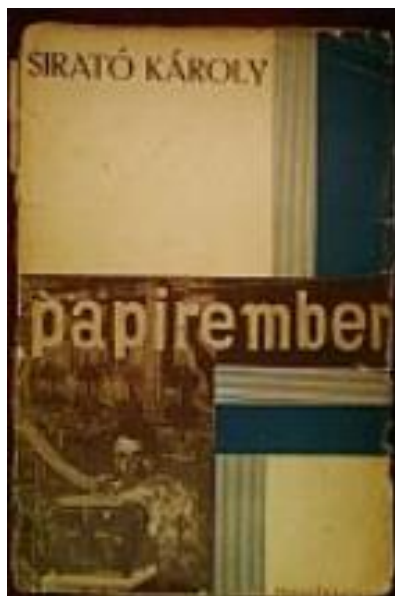
Lukács Máté felvétele - az ISBN könyv+galéria jóvoltából

A legjobb borítótervezők és illusztrátorok képesek átkerülni a képzőművészeti kánonba, és sok művész tesz kedvtelve kirándulásokat a könyvek világa felé. Így fordulhat elő az is, hogy az esztétikai érték teljesen elszakad a funkcionális értéktől, vagyis már nem a könyv tartalma, hanem a borító művészi értéke miatt érdeklődnek iránta.

Így járt például Tamkó Sirató Károly. 1928-as Papírember című karcsú verskötetének fotomontázs-borítóját a neves Bauhaus-építész, Molnár Farkas készítette (Szeredi, 2017), és a laboratórium-háttér előtt gázalarcban gépelő titkárnő formabontó képe miatt lett Európa-szerte a korai izmus-vadászok felkapott relikviája – így maradtak hoppon a hazai Tamkó-rajongók, akiknek az életében egészen ritka eseménnyé lett egy-egy példány – jellemzően aukciós – felbukkanása.

¹⁸ Az 1975 és 1980 között készült Fajó-borítók kópiáiból önálló kiállítást is készített 2022-ben Gróf Ferenc Konkrét idő címmel, amelyben igyekezett bebizonyítani, hogy noha Fajó maga nem tartotta sokra életművének ezt a vonalát, az valójában nagyon izgalmas konstruktivista kaland. A Fajó Alapítvány segítségével 2021-ben az összes borítókép meg is jelent egyetlen kötetben. https://www.artmagazin.hu/articles/interju/fajo_egyaltalan_nem_tartotta_az_eletmuvebe_illeszkedonek_ezt_a_sorozatot_neki_ez_ujgyakorlat_volt

2. kép
A Papírember borítója

Az esztétikumra redukálódás szélsőséges formája az a lakberendezési trend, hogy egy látványos enteriőr előállításakor egyetlen szempont lesz érdekes: a könyvek kinézete, de leginkább a polcon kifelé fordulva egyedül látható gerinc díszítettsége, attraktivitása, aranyozottsága. Vagy épp a színe. Belsőépítészek szín szerint rendezett polcokat álmodnak a nappaliterbe, s vannak cégek (például a Juniper Books), amely személyre szabott, dekorációs célú könyvtárat készítésére szakosodott (ha kell, egyedi könyvborítókkal és tartókkal). Ám ne gondoljuk, hogy ez csak napjaink trendje, így biztosítva túlélést például a lexikonvilág jó állapotban megőrzött sorsüldözöttjeinek. A 19. század közepének brit dámái is nagyon szerették már, ha a könyvek borítója illik a kosztümjükhöz (Price, 2012, 9).

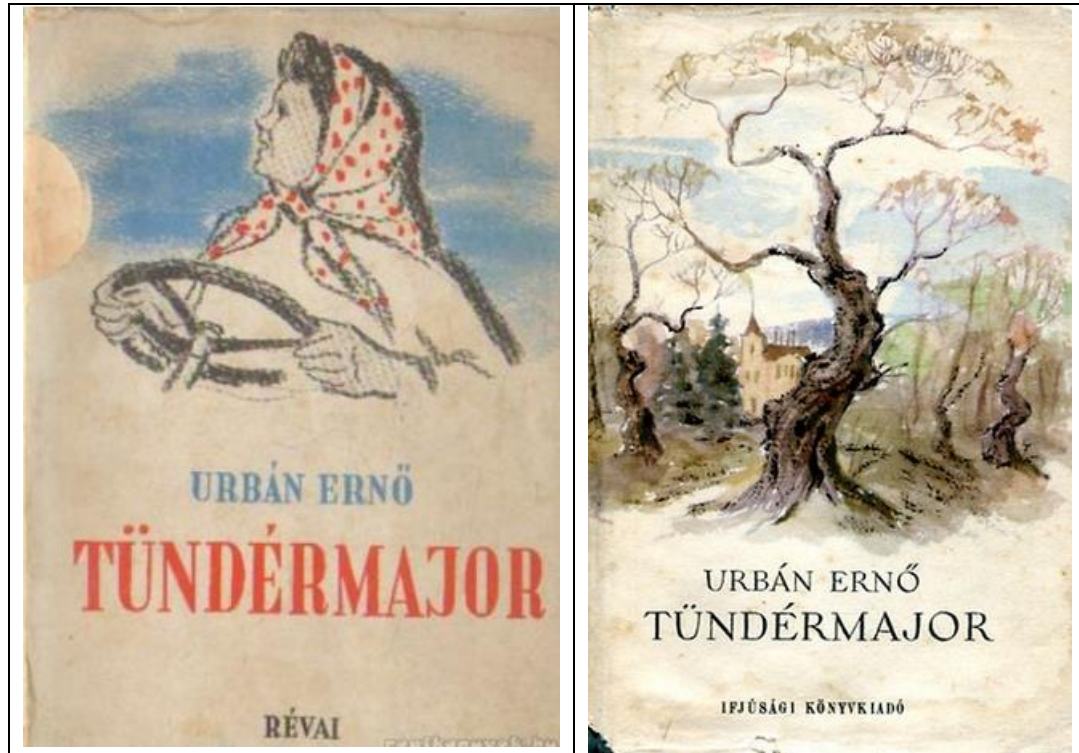
S természetesen egy könyvpéldány állaga, épsége, szennyeződés-szakadás-és sérülésmentessége is fontos szempont: nemcsak a vagyonértéke miatt, hanem mert így könnyebb vonzó tárgyként közeledni hozzá. Néhány könyvtípus a nyomda szeszélye. a használt technológia vagy papírnyersanyag, esetleg a választott forma miatt lapozgatáskor gyorsan romlik, fedőlapját, gerincét ledobja (mint a második világháború előtti Officina Könyvtár amúgy igényesen szerkesztett darabjai), gyorsan kifakul napsütés hatására (mint pl. a Kriterion nagyon népszerű Téka című sorozata), vagy könnyen elnyűhető és szinte azonnal szakadozik (mint a Móra Kiadónak a hatvanas években indult népszerű ifjúsági regényei, a Delfin Könyvek első kiadásai.) Ezek és hasonló társaik esetében minden egyes, hajdanvolt teljes pompájában, hibátlanul megőrzött darab extra értéket hordoz – a kereskedelemben árnövelő tényező, a polcon és a tenyérben élmény a szép könyv kedvelőinek.

Az esztétikai érték teljes mértékben függetlenedhet a tartalomtól. Vegyük például Urbán Ernő Tündérmajor című elbeszélő költeményét, amely a Párt zászlaja alatt munkaversenybe induló boldog bakonyi parasztokat hazudik versbe, majd a tévesítés miatt új részekkel bővül (bennük a feledhetetlen zárósorokkal: „*Vegyük le vállunkról örökre a gondot/Alakítsunk mi is termelőcsoportot*”). S miközben az 1974-ben elhunyt tehetséges újságíró és író feltehetően maga sem sorolta volna az irodalmi vagy bármilyen érték kategóriájába saját minieposz-irányregényét, minden egyes előkerülő példány azt az esélyt hordozza, hogy előbb-utóbb akad egy olyan borító, amelyen hibátlanul és teljes mértékben látszik a kép. Nem szakadt szét, nem ragasztottak rá könyvtári matricát, s módunkban áll

elidőzni azok művészi világán, az arányokon, a tipográfián, összevetve ezeket az alkalmazott grafikai teljesítményeket az érintett, kiváló festők más munkáival.

3. kép

Tündérmajor. Két kiadás, két tervező: Szántó Piroska (1951) és Szőnyi Gyula (1956)

Szimbolikus érték

Szimbolikus érték számtalan forrásból adódhat a többi mellé. A generációról generációra öröklődő könyvek, az ajándék-és jutalomkönyvek vagy a sajátos egyedi történettel rendelkező, valamilyen eseményben szerepet játszó könyvek szimbolikus értéke az adott példányra vonatkozik csak: ugyanannak a kiadásnak egy másik darabja már nem rendelkezik vele. Árfelhajtó, ezen keresztül vagyoneérték-növelő, ha igazolható a könyv egykori neves tulajdonosa (possessora). Ha személyes dedikációt vagy ex librist tartalmaz.

S vannak olyan könyvek, amelyek valamelyik vagy összes kiadásának minden fennmaradó példányához rendkívüli szimbolikus érték tapadhat. Ilyenek a cenzúrázott, betiltott, a betiltást követő megsemmisítési akciókat túlélő, megmentett, elrejtett kötetek¹⁹. Ideológiai-politikai okok miatt emblematicussá váló könyvek, amelyek megjelenése, szereplése valamikor jeles erkölcsi-ellenállási „tett” vagy épp az olvadás első jele volt²⁰. Szamizdatok. Megcsonkított kiadások. Klasszikusok, amelyek a maguk korában kegyetlen kritikát kaptak. Fércművek, amelyekre a maguk korában kiemelkedő darabként tekintettek.

¹⁹ A Fekete István Irodalmi Társaság elnöke, Horváth Tibor őriz egy megpörkölt szélű példányt a társaság névadójának *Zsellérek* című, 1939-ben íródott könyvéből (Fenyvesi, 2019). Ezt listázták, betiltották, példányait nagyrészt megsemmisítették a háború után. Valaki egykor a tűzből szedte ki, így ez a példány többszörös szimbolikus értékkel bír másképp túlélő társaihoz képest.

²⁰ Így tettek szert „extra” szimbolikus értékre például azok a később számtalanszor újra kiadott Rejtő Jenő vagy Agatha Christie könyvek Magyarországon az 1950-es évek végén, amelyek a kultúrpolitika nyitása, egyfajta irodalmi ajtónyitás részeként jelenhettek meg.

Nagy művésszé érett szerző első kötete. Később sikerfilmmé lett történet első megjelenése. A sort a végtelenségig lehetne folytatni. Fogott már valaki kézbe olyan könyvet, amelyik a nagy szegedi árvíz túlélője?

Unalomig elkoptatott frázis, hogy minden könyvnek megvan a maga sorsa. De nagyon sok könyvpéldánynak is saját, fordulatos története lehet. Elképesztő földrajzi távolságokat tudnak megtenni például. Vajon a festői nevű amerikai cég, a „Nagy Tavak Szénszövetség” argentinai képviselője, Carlos Ljungmann mérnök hány példányt rendelt vagy kapott New Yorkból az amerikai acélgyártás történetét bemutató nagyalakú, képes, 1961-ben megjelent könyvből, hogy azt a fémfeldolgozással foglalkozó latin-amerikai kutatóintézet második konferenciájának résztvevői között szétossza Buenos Airesben? Az egyik példány 1963 áprilisában, saját bejegyzése szerint már Valerio Sismondo birtokában volt, hogy hatvan évre eltűnjön a szemünk elől, és 2023 júniusában egy nápolyi közösségi központ elvihető könyvek százai alatt roskadozó polcáról Vonyarcvashegyre kerüljön, ahol ezeket a sorokat éppen írom.

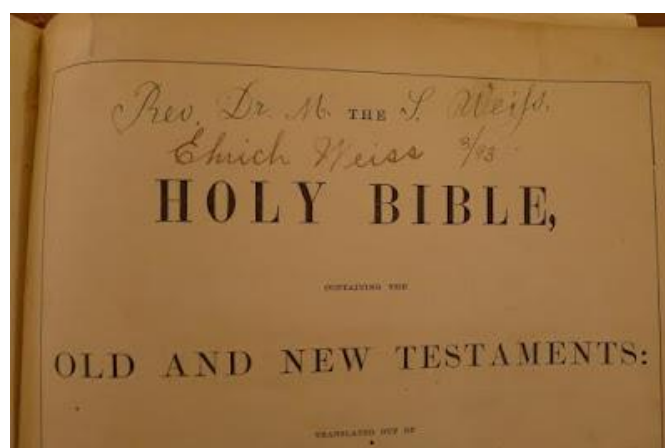
Információs érték

Könnyű alulbecsülni eközben az *információs érték* szerepét – elsősorban amiatt, hogy ez az értékforma jellemzően és leinkább egyetlen (vagy két) személyhez kötődik, valamilyen nagyon partikuláris, alacsony jelentőségűnek tűnő dologban. A tulajdonosi jegyek, az ajánlások, a dedikálások, a szövegbe az olvasó által bejegyzett glosszák önmagukban csak az érintett(ek) számára bírnak jelentőséggel. Egészen addig, amíg ez a „mikroinformáció” nem válik jelentéssel teli olyan kontextusban, ahol pontosan arra van szükség, hogy valamilyen „kirakós” elemeként segítsen kiegészíteni, pontosítani, megerősíteni, igazolni vagy épp megkérdőjelezni a rendelkezésre álló tudást.

Houdini (Weisz Erik) apjának, Mayer Samuel Weisznek az aláírását például egyetlen, Bibliába írt tulajdonosi bejegyzés alapján ismertük (amíg egy 19. század végi közjegyzői ügylet digitalizált dokumentumában fel nem tűnt, és a két aláírás egymást erősítette meg: valóban róla van szó.)

4. kép

A nevezetes Bibliapéldány, az apa és a fiú tulajdonosi aláírásával a szennycímlapon

A kép forrása és a könyv történetét összefoglalja:

<https://www.wildabouthoudini.com/2016/08/the-doctor-nurse-and-bible-of-ehrich.html>

Mai napig rekonstrukciós erőfeszítések tárgya a hajdanvolt könyvtári állományokról való ismereteink bővítése – amit, ha nem áll rendelkezésre máshonnan információ, magától a példánytól remélhetünk csak.

Könyvpéldányokban mindig rejlik illusztrációs potenciál: iskolákban, egyetemeken valamilyen témakör bemutatásakor mindig jól jöhet, ha fizikai valójában is bemutatathatóak, nemcsak képről. (Például Borsányi György Kun Béla és Sára Sándor Pergőtűz című könyvének a kinyomtatásuk után különböző okok miatt a könyvesboltokból begyűjtött példányai a késő pártállam nyilvánosságpolitikájának tárgyalásakor.)

S végül tartalomtól függően bármely, akár a legérdekteleb, legbanálisabb könyvben is lapulhat kordokumentum²¹: könyvjelző, könyvreklám, buszjegy, lottószelvény, képeslap, fénykép, papírpénz. Tudományos és ismertterjesztő könyvekben gyakran találunk olyan sajtókivágásokat, amelyek a megjelenés időszakának újságjaiban megjelent, a könyvhöz igazodó tárgyú cikkeket tartalmaz.

S ha meggyőződünk róla, hogy egy könyvpéldányban a fentiek közül már egyetlen értékformát sem vagyunk képesek azonosítani, még mindig mérget lehet, hogy melyik fajta *nyersanyag-értéket* hordozza.

A könyv hosszú történetét ugyanis végig kíséri a sokszoros használat, mint az állat minden porcikáját felhasználó paraszti gazdálkodásban. Régi idők kötetstáblái gyakran keltek új életre, a gerincet elavultnak vélt dokumentumok csíkjával erősítették meg. A palimpszeszt levakarás után újra teleírt pergamen vagy papirusz. A kora-újkorban, ha jól tudjuk Ráth-Végh Istvántól, a legtöbb feleslegesnek bizonyuló könyvpéldány henteseknél és mészárosoknál végezte, hogy borjúcombot csomagoljanak vele. Price (2012,6-7) színes történetek során keresztül mutatja be, hogy a viktoriánus Angliában milyen sokféle gyakorlat alakult ki a könyvek szétválasztására, borítók eltávolítására, tovább-illusztrálásra, újrafelhasználásra.

Napjainkra a könyvpéldányok nyersanyagként való felhasználásának egy teljesen új osztálya jött létre, amelyet gyűjtőnéven könyvszobrászatnak hívunk. Ennek is három jól elkülönülő típusáról beszélhetünk. Nagyobb, vastagabb, érdekes kötésű könyvekből ollóval, késsel és más szerszámokkal kisplasztikára emlékeztető izgalmas műalkotások faraghatóak, hajtogathatóak, ragaszthatóak. (Ennek az irányzatnak sok tucat képviselője van Magyarországon is).

Több ezer, olykor több tízezer könyvből hatalmas szabadtéri vagy épületcsarnokokba való installációk épülnek világszerte, amelyek hol ismert építményeket formáznak, hol az alkotók kreatív képzeletét engedik szárnyalni. (A talán legismertebb művészek, Alicia Martinnak a patinás épületek ablakaiból kiömlő könyvfolyama például egyúttal gyönyörű mementója is a kulturális átalakulás miatt haszontalanná váló kiadványtömegnek).

S végül létezik egy alkalmazott irány, amelynek során könyvtestekből látványos és színes bútorok (karosszék, asztal, pult, boltív, korlát, belső lépcső, stb.) készülnek.

S végül: az újrahasznosítás tipikus módja emberemlékezet óta, hogy a könyvek zúzdában végzik, papírnyersanyagként. Sajnos a szelektív gyűjtés még nem annyira elterjedt, hogy a kidobott könyv ne keveredjen a kommunális hulladékkal, emiatt a pusztuló könyvállomány egy része már kikerül az értékhasznosítás körforgásából – amibe paradox módon az még beletartozik, hogy a könyvet, s még inkább a folyóiratokat, fűtési céllal eltüzelik.²²

²¹ A korábban említett Tandori-könyvtár rendezésekor például a könyvekben szárított leveleket, újságkivágásokat, utazásokhoz kapcsolódó emlékeket, személyes jegyzeteket, gondolatokhoz írt széljegyzeteket sorát találták – egy díszmadarokról szóló kötetben például ott sorakoztak a házaspár különböző madarakhoz fűzött kommentárjai, gondolatai.

²² Égetéskor természetesen nagy esélye van az értékvesztésnek, ha a könyvet eltüzelők érzéketlenek a halálra ítélt példányokban rejlő értékformákra, főleg a funkcionális, esztétikai vagy szimbolikus értékre. Önálló könyvet lehetne írni minderről, amelyben olyan epizódok szerepelnének, mint a Biblia

5. kép

Alicia Martin 5000 könyvből álló installációja Casa de America, Madrid, 2005

Forrás: Endpaper Blog <http://blog.paperblanks.com/2013/03/alicia-martins-5000-books-pour-out-of-a-building-in-spain/>

Az áttekintés végén annyit említsünk még meg, hogy az értékformák nem önmagukban állnak, természetesen sokszor összekapcsolódik közülük kettő, vagy akár több is. A könyv állaga, a megőrzöttség mértéke magasabb nyersanyagérték a könyvszobrászok számára, s jelentősen befolyásolja az állomány-és vagyonértéket is. Ezeket tovább fokozza, ha adott könyvpéldányoknak szimbolikus értéke is van. Az esztétikai érték ugyanakkor független az információs értéktől, ami azonban növelheti a vagyonértéket.

1. táblázat

A könyvhöz kötődő értékformák hét rétege és néhány érték-hibridje

Funkcionális érték					
Vagyon-érték	}			}	
Állomány-érték			}		
Esztétikai érték		}		}	
Szimbolikus érték					
Információs érték		}		}	
(Nyers)anyagérték					

legrégebbi, görög nyelvű változata, a Sínai-kódex lapjainak az elégetésre váró papírok közül való 1844-es kimentése vagy a második világháború során elfoglalt magyar kastélykönyvtárak állományának fűtési célú eltüzelése. Szomorú aktualitást ad mindennek az a rendőrségi hír is, hogy az értékkörforgás friss darabjait, az utcai könyvfülkéket és könyvmegállókat 2021 telén Óbudán azért ürítették sokszor ki, hogy az ott elhelyezett „hozz egyet, vigyél egyet” könyveket eltüzeljék.

Az értékformák szorosan kapcsolódnak a könyvek életciklusához, és a kultúraváltás kifejeződik az életciklus-mintázatok megváltozásában is. Murray (2021,6) három életszakaszt azonosít: az olvasását (amikor a könyvben lévő szavakkal történnek a dolgok) a cirkulációt (amikor könyvek segítségével másik emberekért vagy emberekkel teszünk valamit) és a gondozását (amikor a könyvtárgy maga a tevékenységünk tárgya).

Ennél azért több élete van a könyvnek – az érdekes az, hogy életciklusa elvileg bármelyik szakasz után véget érhet. Az elkészítést (1) nem szükségszerűen követi a forgalomba kerülés (2), mert számtalan esetet ismerünk, amikor valamennyi kinyomtatott példány raktárban maradt. Az eladatlan könyvekkel, a remittendaképződéssel és a könyvtári példányok ki nem kölcsönzésével sem lehet átlépni a következő szakaszba, a tartalomfogyasztáshoz (3), amelynek újabb és újabb ciklusai és szereplői összekapcsolódhatnak az állományképz(őd)éssel (4) és a muzealizálódással (5). Amikor könyvtörténet vagy szakmatörténeti okokból fordulnak muzeális állományhoz, akkor csak a tartalomfogyasztás jellege változik meg, de az még mindig tartalomfogyasztás. A tartalom és a funkció jelentősége csak a könyvpéldányok fizikai használatával (6) szűnik meg, a könyv-mivolt pedig az újrahasznosítás (7) aktusával.

6. kép

Kukázás: a tűzbe vetésnél jobb, minden másnál rosszabb

Forrás: HVG

S mindezek után térjünk vissza a tanulmányindító kérdéshez. *Miként vélekedjünk, milyen normákhoz igazodjunk, ha a magánlakásokból és az intézményekből kiáramló könyvpéldány-tömeg sorsával kapcsolatban kell állást foglalnunk?*

A fentiek nyomán belátható, hogy sem a tartalom elavulása, sem a fizikai példány állapotának erős leromlása önmagában nem elég ahhoz, hogy kijelenthessük: nem hordoz már olyan értékformát, ami miatt fizikai megőrzésre érdemesülne az adott könyvpéldány. Ám amikor egyidejűleg fennállnak, akkor már közel kerülünk hozzá, hogy állományból kivonandónak, újrahasznosítandónak minősítsük: már csak azt kell kizárni, hogy tulajdoníthatunk-e bármiféle információs vagy szimbolikus értéket a kérdéses daraboknak. A könyvtárosoknak nagy tapasztalatuk van a selejtezésben: pontosan tudják, mikor és hogyan kell megszabadulniuk a már haszontalan könyvektől. Jellemző ugyanakkor, hogy az

értéktudat olyan erős a könyvekkel kapcsolatban, hogy gyakorta védekezésre és magyarázatra kényszerülnek. Így jártak például a Szegedi Tudományegyetem könyvtárosai, akiknek egy 2021-es selejtezésükről szóló cikkre 8 órán belül érkező több mint 40 ezer kattintás hatására kellett válaszcikkben elmagyarázniuk: a beázás végzetesen megrongál könyveket, tárolásuk egészségügyi szempontból onnantól kockázatos. És hiába ép fizikailag egy könyv, ha már évtizedek óta nem kölcsönzi senki. Ennek ellenére az összes selejtezendő könyvet egy ezt a célt szolgáló felületen nyilvánosan fel kell ajánlani más gyűjteményeknek (határon innen és túl). S amikor nincs járvány, a megmaradt állományból még könyvbörzékét is szoktak tartani, ahol jelképes összegekért meg lehet vásárolni a példányokat.

7.kép

Olvasói fotó a szegedi Klebelsberg Könyvtár Covid alatti selejtezéséről

Forrás: <https://szeged365.hu/2021/05/01/szomoruvvegkontenerekbe-pakoltak-a-tik-konyvtarabol-leselejtezett-konyveket/>

Mindez jól jelzi, hogy a könyvtárak és a könyvtárosok táján nincs gond: megvannak a szabályok, a felkészültség és a szakértelem, hogy érték ne pusztuljon. (A fenntartók esetében azonban ezt nem mondhatjuk el. Értelmetlenül múlt ki a TIT, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a MUOSZ, az Újságírószövetség különleges könyvtára. Nem élte meg a 70. évét a Magyar Rádió könyvtára. Az állományértékben bekövetkezett veszteség felmérhetetlen: a könyvek részben szétszóródtak, részben magánfelhasználóhoz kerültek, részben megsemmisültek. A Rádiókönyvtár állományának darabjait pusztulásuk előtt még tudta digitalizálni az Arkánium, a többi esetében erre nem volt módja.)

Az igazi gondot és az értékvesztés legnagyobb esélyét ma a felszámolandó magánkönyvtárak környékén találjuk. Mert hiába a már említett erős értéktudat a lakosság egy részében²³, ez nem mindenkit jellemez – a válogatás, előszelekció nélkül azonnal

²³ Nem szükségszerű, hogy az értéktudat az „értelmiségi léthez” kapcsolódjon. Ankarában a szemetesek először a maguk és családtagjaik számára hoztak létre saját könyvtárat kidobott és általuk megmentett könyvekből, hogy aztán hamarosan megnyissák a kapukat az érdeklődő (és az állományt felajánlásokkal gyarapító) polgárok előtt is (Feingold és Alam, 2018). Példászerű a békásmegyeri szobafestő esete is, akit általában idős ügyfelei megkértek, hogy „kezdjen valamit” a nekik már nem kellő könyvekkel, hogy a festés után már ne kerüljenek vissza a polcokra. Egy panelház alagsorában

megsemmisítésre ítélt könyvek száma óriási, és naponta újratermelődik. Ez így lesz még egy-két évtizedig: addig a kisebb otthonba költözés, a helyszűke vagy az öröklés utáni lakásürítés miatt felbecsülhetetlen és felmérhetetlen mértékű az értékpusztulás.²⁴

Mindennek az elsődleges oka a generációk közt olykor áthidalhatatlan kulturális szakadékon és értékvesztésen túl a többszörös kapacitás-és tudáshiány. Ahogy – Rejtő Jenő klasszikusával szólva – nem lehet minden pofon mellé egy rendőrt állítani, úgy nem lehet minden egyes, adott életterekből száműzetésre ítélt könyv mellé egy felkészült szakembert, antikváriust, könyvtárost, könyvtörténést állítani. Ők azok, akik képesek lehetnének az esztétika, szimbolikus és információs értékek felmérésére. Ám az értéktelen könyvek nagy tömege miatt az ő életidejük is rosszul hasznosulna, mert szénakazalban keresnének tűt, ha egyáltalán eljutnának odáig.

A második kapacitásprobléma a megmentett könyvek sorsáról való gondoskodáshoz szükséges idő, figyelem és kapcsolati tőke. Mi és miért történjen az átvett könyvpéldányokkal? Kinek lehet szüksége rájuk? Könyvtárak, iskolák, óvodák, idősotthonok, intézmények, magángyűjtők? S minden egyes sikeres felkutatás, megkeresés, felajánlás után egyre bővül a lista azokról, akik adott tematikájú könyvek iránt érdeklődnek, és azokat náluk elhelyezni jó végső megoldás lehet.

A könyvmozgatás és szállítási igény szüli a harmadik kapacitásproblémát, a megfelelő tárolási helyek hiánya a negyediket. A könyvtárak, akiknek ajándékozásra, az antikváriumok, akiknek átvételre ajánlják fel sokan az állományukat, roskadoznak, nem tudják befogadni őket az alkalmanként akár sok ezres tételeket, ha egyáltalán lenne idejük foglalkozni velük. Ebből belátható, hogy át lehetne vágni a gordiuszi csomót, ha lennének gyűjtőhelyek, amelyek befogadják, ideiglenesen raktározzák a sorsukra váró könyveket, addig, amíg az értékvizsgálat és a szelekció megtörténik.

Csakhogy ez meg felújítási-fenntartási költségekkel jár és továbbra is igényli a szakértői munkaórák tömegét. Nemzetközi és hazai tapasztalatok alapján úgy tűnik, ha valahol, akkor állampolgárok kisebb csoportjaiban teremhet kellő eltökéltség, elszántság és

gyűjtötte ezeket, mert nem volt szíve kidobni őket, húsz dobozzal hoztam el tőle 2019 végén. Az értéktudatra igyekszik „rásegíteni” az a médiaüzenet, hogy „Ne dobd ki a régi könyveidet, egykori társaidat, amikor költözől. Megbánod.” (Gouty, 2020). Tipikus helyzeté vált, hogy egy családtag, egy szomszéd gyakorol hatást a könyvektől megszabadulni akarókra, hogy várjon egy kicsit, amíg talál valakit, aki tudhat segíteni.

²⁴ Egy időben tanítványaim és barátaim segítségével gyűjtöttem az ezzel a jelenséggel kapcsolatos tapasztalatokat. Ebből a kollekciónból most három beszámolót közlök, amelyek közös jellemzője, hogy alig ismert kistelepülések szerepelnek.

(F. Szimonetta írja) „*Tompán, párom szüleinek a szomszédságában lakott egy bácsi, aki sajnos meghalt, ezért a gyermekei elkezdték kipakolni és kitakarítani a házát. A bácsinak igen szép mennyiségű könyvgyűjteménye volt. Sőt, voltak köztük díszkötésű példányok is. Mindegyik hibátlan állapotban volt. Ők mégis úgy döntöttek, hogy mindet kidobják, Mire legközelebb eljutottunk hozzájuk, a szinte újszerű könyvek egytől egyig a kukászsákokban heverték mindenféle szemét között, összekeverve és félig összeszagatva. Pedig én úgy gondolom, hogy azoknak a könyveknek még ennyi év után is igen nagy értéke volt és el lehetett volna adományozni őket.*

(V. János meséli) „*A családdal utaztunk a rokonokhoz az Alföldre. Jakabszálláson a házakat figyeltem, amikor megláttam, hogy egy ember nagy zsákot visz ki. Az embert figyeltem, s láttam mikor a zsákot beleönti a kukába. A zsák tele volt könyvekkel, s igaz, hogy csak egy pillanatra láttam, de amiket láttam azok mind régi könyv volt. Nagyon elszomorodtam ezt látva. Inkább ajánlotta volna fel valamelyik könyvtárnak!*”

(R. Tünde története) „*Nálunk múltkor a szomszéd egy csomó könyvet kidobott és mikor megláttam, átmentem hozzájuk és megkérdeztem, hogy elhozhatom-e? Megengedték persze, csak kukáznom kellett :(szomorú, hogy kidobták (Medgyesegyháza, Békés megye), egy idős házaspár, akik szinte már mindent eladnak és/vagy kidobnak, mert azt mondták már nincs rá szükségük.*

akarát, hogy a maguk hatókörében önkéntes munkával lássák el a szükséges feladatokat. Önkéntességi alapon működik a már említett Közkincs Könyvtár, a Nagyváradi Könyvmentők Egyesület,²⁵ a kolozsvári Fehér Holló Médiaklub Don Rigoberto könyvmentő, elosztó, feltámasztó alapítványa vagy épp az Erdélyi Magyarok Egyesülete.

A győztes képlet tehát: könyvraktározás és feldolgozás céljait szolgáló fizikai hely, önkéntesek, új gazdák keresése, saját állományok gyarapítása.²⁶ 2023 áprilisától az Érdi Önkormányzatnak köszönhetően²⁷ elindulhat egy országos hálózat felépíthetőségében is bízó, egy éve létező könyvmentő közösség, a Könyvkerék Egyesület (amely a korábbi években is számos állományt, könyvbútort, folyóiratot mentett és juttatott vissza egykori jogos tulajdonosának (például szerzeti könyvtáraknak, tanári kézikönyvtáraknak). A legizgalmasabb kihívást az jelenti, miképpen lehet nyugdíjas önkéntesek és diákok közös, intergenerációs helyszínévé tenni az új kulturális színteret, amely nemcsak az örökségobjektumnak tekinthető könyvpéldányok mentésének feladatát látja el, hanem a könyvkultúra szépségét, értékeit, izgalmát is képes a felnövekvő nemzedékek és az érdeklődő helyiek számára a közös munka és tartalmas könyves események rendezése révén átadni.

²⁵ Lassan 15 éves történetükről ld. Fried (2020)

²⁶ Évtizedekkel korábban hasonló tevékenységet folytatott a kanadai-magyar FUNDUS Alapítvány, amely a tengerentúlról „hazamentett” tudományos szakirodalmat számos hazai intézménynek közvetített (FUNDUS, 1994).

²⁷ Egy alulhasznált ingatlant közgyűlési határozattal bocsátottak az alapítvány rendelkezésére. Hasonló módon más településeken is megteremtődhet a feltétel a szervezett könyvmentésre.

Hivatkozott irodalom:

- Dombi, Gábor (1996): A nagy lexikonok vége és jövője. Rombolják-e a könyvkultúrát a CD-ROM-ok és a digitálismédia? *Népszabadság* június. 1. 38.o.
- Feingold, Spencer – Alam, Hande Atay (2018): Garbage collectors open library with abandoned books *CNN* January 15. <https://edition.cnn.com/2018/01/15/europe/garbage-collectors-open-library-with-abandoned-books/index.html>
- Fenyvesi, Zsófi (2019): Az ember, aki a szemét adta az elveiért: Miért vakították meg Fekete Istvánt? *Dívány* október 1. https://divany.hu/vilagom/2019/10/01/fekete-istvan/?utm_source=index.hu&utm_medium=dohoz&utm_campaign=link
- Fletcher, Lance R.: Do Old Books Matter? The magic of finding stories inside forgotten books *Medium Illumination* 2023 július 11. <https://medium.com/illumination/do-old-books-matter-fc446db834f0>
- Fried, Noémi Lujza (2020): Könyves kincsesbánya – így mentenek kidobásra ítélt könyveket Nagyváradon *Maszol* december 29. <https://maszol.ro/kultura/Koenyves-kincsesbanya-igy-menteknek-kidobasra-itelt-konyveket-Nagyvaradon>
- Fundus (1994): A FUNDUS Alapítvány kanadai-magyar könyvtártámogatási projektje *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* október 17-21.o.
- Gouty, Melissa (2020): The Guilt and Grief of Discarding Books — And How to Avoid It *Medium* April 29. <https://medium.com/literature-lust/the-guilt-and-grief-of-discarding-books-and-how-to-avoid-it-41344ab3d43>
- Legát, Tibor (1999): A Selye-hagyaték sorsa: Könyvtár a zúzdában. *Magyar Narancs* 25. július 24. https://magyarnarancs.hu/konyv/a_selye-hagyatek_sorsa_konyvtar_a_zuzdaban-59644
- Murray, Simone (2021) *Introduction to Contemporary Print Culture. Books as Media* Routledge
- Price, Leah (2012): *How to do things with books in Victorian Britain?* Princeton University Press
- Ring, Orsolya (2015): Selye János könyvtárának sorsa *MNL OL Hírek* június 2. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/selye_janos_konyvtaranak_sorsa
- Szeredi Merse Pál (2017): Izmusexport: Tamkó Sirató Károly és a Dimenzionizmus Párizsban In: Párizs–Budapest 1890–1960. Virág Judit Galéria, Budapest, 2017 387–391.
- Újszászi, Ilona (2009): Álom maradt a szentesi Harvard. *Délmagyarország*, (99) 299. p. 7.
- Varga, Julis (2019): Egy lakásban rejtőzik a kritikusan gondolkodók könyvtára *Kulturpart* október 20. https://kulturpart.hu/2019/10/20/egy_lakasban_rejtozik_a_kritikusan_gondolkodok_konyvtara